

kontextu, který je výběrovými efekty, sebestředností i falzy (nebo zase neadekvátními reakcemi na ně) zatížen více, než si dokážeme připustit. Jsou však i méně nápadná rozcestí s nemenšími následky, kterých jsou dějiny filosofie plné.

Jak by dějiny filosofie vypadaly při jiném výběru reprezentativních autorů a myšlenek? Kdo a podle jakých kritérií určil ten reprezentativní výběr? Jak by vypadaly v pohledu různých náboženských proudů nebo v pohledu jiných kultur? Jak by vypadaly, kdyby se nám dařilo alespoň zčásti odkládat naši sebestřednost, tedy představu, že jsme vrcholem veškerenstva? Jak by dějiny filosofie vypadaly při jiném zacílení jejich smyslu nebo jiném pochopení toho, čím vlastně filosofie je? A jak by se tím proměnilo porozumění celé naší kulturní tradici?

Učebnice dějin filosofie jsou zvláštní už tím, že není jasné, na kolik jde o filosofické texty a nakolik o ideologizující referáty z určité názorové pozice. Další jejich zvláštností je, že filosofii považují za cosi jednoznačně vítaného, zvláště tu větev školní filosofie, kterou samy prezentují. Nemusí nás příliš trápit, že obecné mínění lidí bývá jiné. Měli bychom však zohlednit, že texty části filosofů jsou k filosofii mnohem kritičtější než učebnice. Ne použijeme-li jiným filosofickým školám, ale vůči filosofii jako takové.

Cynik by málem podlehl dojmu, že naše tradice je vlastně souhrnem různých sebestředností, ale i sebemrškačství, hlavně pak významových přesmyček a falz. Takto sebemrškačský postoj nehodlám zaujímat už proto, že podobně je tomu při nevládném pohledu s každou tradicí – a naše evropská je jednou z mála těch, které to alespoň umožňují diskutovat.

Co všechno máme považovat za filosofii?

Nemůžeme napřed říct, co je filosofie, a pak pouze rozmotávat její minulost. Optimista by si mohl myslet, že když nyní známe mnoho věcí lépe než dřívější generace, tak snad i tu filosofii; nebo aspoň konečně lépe víme, co to je. Pesimista by si naopak mohl myslet, že jsme část dávného pochopení ztratili, že jsme je vyměnili za vládu a moc nad okolím. Člověk znalý pramenů řekne, že určení filosofie je otázkou tradice a jejího samostatného pochopení, že není jedině možné, že má mnoho podob.

Naše aktuální pochopení filosofie a naše pochopení dějin filosofie spolu úzce souvisejí, a to obousměrně. Ke každému z podávaných určení filosofie lze podat i náležitě dějiny a naopak. K řadě určení filosofie najdeme jejich nápadné předobrazy, někdy málem jakýsi jejich počátek. Tak se po nich porozhlédněme!

Filosofie je to, co je za filosofii ve společnosti uznáváno. (Viz Paul K. Feyerabend: „Vědou je to, co je jako věda společnosti akceptováno.“) To je samo o sobě hluboká pravda, až na to, že pak budeme mít taky „filozofii managementu“ a „filozofii reklamy“ i všechno, co mediální tvůrci veřejného mínění časem ještě vymyslí. Pak je opravdu vhodnější psát „filozofie“, neboť řecká etymologie tohoto slova je dostatečně pejorativní. Pro filosofii je sice konsensus hodnotou, ale patří k ní také odvaha opouštět obecně sdílená mínění, odvaha ke kritice: Ke kritice vlastních myšlenkových postupů i ke kritice hodnot konzumní společnosti, což není jenom problém nové doby. Pokud tedy výše zmíněné určení filosofie zbavíme plytkosti veřejného mínění, dostaneme třeba takovéto jeho zpřesnění: Filosofie je to, co se na katedře filosofie nebo ve filosofickém ústavu dělá v pracovní době přiznaně a vykazuje se to jako práce v hlavním oboru činnosti. To, co se tam dělá, je ovšem založené vstřícným i kolizním setkáním tradice, veřejného mínění („společenské poplávky“) a hlavně schopnostmi i zájmy tammích jednotlivců, a to celkem nezávisle na nějaké pracovní době.

Filosofie je zkoumání jazykové formy našich výpovědí. To je určení přímo vědecké a část filosofických otázek opravdu pokrývá. Dokonce to může mít aplikace, ať už při programování jazykových překladačů nebo v teorii práva. Komu tento rozsah stačí, může u něho zůstat. A komu nestačí? Nestačí tradičním metafyzikům, což by snad nevadilo, jenže nestačí ani těm, kdo se chtějí ptát po čemkoli mimojazykovém, třeba po přírodě nebo přirozenosti.

Filosofie je jedna z humanitních (nebo „společenských“) věd, která se zabývá obecnými otázkami poznání a skutečnosti. O tom, že filosofie je tímto způsobem zařazena do struktury našeho školství i do „číselníku oborů“ a klasifikace „skupin oborů“ CEP & CEZ & RIV není pochyb, byť ovšem pod názvem „filozofie“. Možnost tohoto určení je tedy potvrzena samotnou praxí. (Zažil jsem opakované profesorské řízení jednoho opravdu moudrého kolegy, protože obor jeho práce a akreditovaný obor se lišily v onom „s/z.“) Možná jsou i oblasti filosofie, kterým to svědčí nebo aspoň nevdí, ale nevím o nich. Z jiného hlediska je to ovšem vrchol nejen antropocentrismu, nýbrž přímo *hybris* sebestřednosti nemocné society, která za největší problémy považuje ty svoje, ovšem jenom ty z nich, o kterých se zrovna hodí mluvit.

Filosofie je věda o smyslu života (případně také světa), nebo „hledání smyslu života“. To se zdá otevřenější určení, je to zlidovělý odkaz stoických škol. Jenže otázky po smyslu dovedou tropit neplechu. Představte si, že máte říct, jestli život (nebo příroda, svět) má smysl. Když řeknete, že ano, bude následovat

otázka: „Jaký?“ A hned jsme někde mezi soukromým míněním a náboženstvím. A pokud odpovíte „ne“ nebo „nevím“, tak budete muset vynaložit notnou dávku cynismu, abyste zdůvodnili, proč se tím zabýváte a proč tady ještě vůbec jste. „Smysl“ se dověd nepozorovaně přemýškovat na „význam“ a „účel“. Význam patří spíš k jazykovým formám, zatímco účel je buď nějaký konkrétní praktický, nebo jakýsi poslední účel metafyzický. Každé z toho má svá úskalí, nejvíc ta metafyzika; každé z toho nás odvádí od toho, co jsme vlastně slovem „smysl“ chtěli vyjádřit. Může o něčem takovém být věda?

Filosofie se ve snaze po poznání proměnila ve vědu, neboť se nechce spokojit s nespolehlivostí a pouhou všeobecností metafyziky. To je další možné pochopení filosofie. Blízký by mu byl třeba A. Comte, který něco podobného považuje za křivené pozitivní „třetí stadium“ lidského poznání, po mýtu a po metafyzické filosofii. Filosofii pak zůstává role metodologická a možná také zobecnování nejobecnějších výsledků jednotlivých věd. Ve své kritické části to zní pěkně, ale obávám se toho, že bychom na naší katedře (Filosofie a dějin přírodních věd na Přírodovědecké fakultě UK) měli radit vědcům rady biologických oborů, jak to mají dělat vědecky, tedy metodicky správně, a pak jim vysvětlovat dosah toho, na co vlastně přišli. Chápu, že při méně karikaturním popisu to má svoje důvody, ale přece jenom nehodlám kibicovat při něčem, čemu dost nerozumím, natož abych zobecňoval něco, o čem se raději rád nechám poučit právě v těch konkrétech. Kibic nebývá oblíbeným hostem při hře, a to by ještě – na rozdíl od metodologa (nebo nejdě bože metodika¹⁴) – sám trochu uměl hrát.

Jiní chápou filosofii jako **sledování logiky myšlenek nebo pojmů v dějinách**, třeba Hegel. Jako kdyby ono klubko bylo spíše tkaninou, z jejíchž opakujících se vzorů můžeme vývoj nauk i pojmů téměř předpovídat, díky logice idejí. „These, antithese, synthese“ – to je jeden z upřednostňovaných vzorů oné tkaniny dějin. V „čisté“ podobě dějin filosofie bychom se možná lépe obešli bez zachovaných textů, aspoň bychom jim nemuseli dodatečně přisuzovat ty významy, které jim v takto uspořádané tkanině dáváme. Kult čisté filosofie a čistého myšlení je namířen proti špině skutečnosti textů a zkušenosti života, zvláště pak proti spontanéitě přírody. Bez té špíny by si filosofie mohla vystačit se systematickým soukáním pojmů z nich samotných. Možná však jde o svérázný pokus jak navázat na velice tradiční určení filosofie

14 Z víze Andreje Stankoviče o konci světa (útlouctným povahám se omlouvám za přesnost citace z nepublikované ústní tradice): „A pak přijdou metodici, pí áří a ostatní čuráci. Vášně a rozkoše pomínou, krom puđu po moci a penězích. Nastane taková nuda, že naše děti budou hledat útěchu u strašidel.“

jako teoretického způsobu života, ale tak, že se ocitáme v jakési „božské pozici“, neboť vidíme strukturu chodu dějin. Zatím pomlčím o těch, kteří to celé převrátí (prý „z hlavy na nohy“), a chtějí pak svět nejen poznávat, ale především „změnit“. Jsou to všechno různé způsoby toho, jak z části vlákna vydobytého z klubka utkat vzor podle vlastního vkusu.

Filosofie je služkou teologie. Takto tvrdě to sice ani Tomáš Akvinský nevyšlovl, nicméně filosofii považuje za něco připravného a méně cenného než teologii, neboť prý pracuje pouze „přirozenými prostředky lidského rozumu“. Na podobnou argumentaci už Sókratés (resp. Plátón v *Obraně*) odpovéděl, že jiné prostředky než lidské nemá. Středověká scholastika se ovšem od dávné Euthyfronovy náboženské pozice liší tím, že přejímá latinské rozlišení na „přirozené“ a „nadpřirozené“, přičemž to „přirozené“ kupodivu identifikuje s racionální argumentací a „nadpřirozené“ s biblickým a liturgickým textem. Filosofie pak má roli propedeutickou a instrumentální. Tomu odpovídá i struktura univerzity, ve které je filosofie spolu s ostatními pomocnými disciplínami součástí průpravného nižšího stupně – jak ve středověku, tak na některých novodobých bakalářských studiích.¹⁵

Filosofie je připodobněním se bohu, nakolik je to možné. Toto velice tradiční určení (pozdější antika v návaznosti na Plátóna) zažilo a přežilo různé bohy. Možná bychom však měli psát s velkým „B“, protože mám podezření, že jde o připodobnění zvláštětnímu filosofickému Bohu, který je Jedno. Samozřejmě se mu můžeme připodobnit jenom natolik, nakolik je to konečnému smrtelníkovi možné. Filosofie zde není podřízená teologii, naopak ji vytváří, někdy se pokouší vytvářet i sobě přiměřené náboženství (lamblichos). Přesto se k takovému pochopení hlásili a hlásí také četní křesťané. Filosofie zde není jenom propedeutikou pro nějakou další nauku; pokud je vůbec propedeutikou, tak pro vědnost, podobně jako Komenského poslední stupeň školy života, „škola smrti“. Toto určení filosofie je tradičně doplnkem jejího pochopení jako teoretického způsobu života.

Filosofie je nejobecnější vědění. Jejím oborem je všechno, co je; jejím hlediskem zkoumání je už samo to, že to je. Tak bych alespoň vyvěstil Aristotelovu definici: „První filosofie je **vědění o jsovcnu z hlediska jsovcnosti**.“ To zní dost vědecky, ale co budeme s tím nejobecnějším hlediskem dělat? Takové jsou typické problémy metafyziků a ostatní obory z nich dostanou svůj příděl, neboť v takovéto „první filosofii“ mají mít všechny jednotlivé vědy svůj počátek a svorník. Mohou si sice přibrat navíc

15 Definice bakalářských studií podle vtípu, který je prý v Americe tajný: „Házení falešných perel pravým sviním.“

„své vlastní principy“, nicméně jsou stále patronovány onou „první filosofií“. Kdo chce mít jednotný koncept vědění, má v návaznosti na toto určení svoji příležitost. Kdo však chce uchovat svébytnost jednotlivých způsobů našeho poznávání nebo svébytnost přirozenosti, ten se tomuto konceptu vyhne obloukem, zvláště pokud neproniknul do tajů jsoucen, bytí, podstat, prvních příčin a nehybných hybatelů. V novověké školní tradici se toto určení filosofie často kryje s názvem **ontologie**.

Filosofie je takovým střetem různých mínění, který umožňuje poznání. Další z velmi tradičních, ba přímo zakladatelských určení filosofie, které vylíčil Platón v 7. listu. Je velice pěkné, i když naráží na meze v podobě určité iluze o dialogu, k níž se ještě dostaneme.

Filosofie je péče o duši. Opět tradiční až zakladatelské určení (Platón), které souvisí s pojetím filosofie jako sebevýchovy v dospělosti. Problémem může být slovo „duše“, zvláště když si připomeneme Platónovy oblíbené reinkarnace, ale snad nám pomůže určení duše jako společného prostoru sil vitálních, emočních a intelektuálních – nebo jako „životního pohybu“ (Patočka). Jenom to s tou péčí nepřehnat!

Filosofie je teoretický způsob života. To je určení filosofie obvyklé u platóniků a pythagorejců, s mnohými návaznostmi v pozdějších dobách. Jeho prvním problémem je dnes nepříliš zřejmý význam slova „teorie“. Kdysi se teorií myslela posvátná pouť na ostrov Délos a odtud je metafora vzata.¹⁶ Diogenés Laertios (VIII,8) ve 3. století n. l. o Pythagorovi říká: „Život prý přirovnával ke slavnosti. Jako tam totiž jedni přicházejí soutěžit o cenu, druhí za obchodem a třetí, ti nejlepší, jako teoretici, tak se v životě rodí otrocké duše jako lovci slávy nebo bohatství, ale filosofové jako lovci pravdy.“ S tímto pěkným podobněním je ovšem spojena zásadní poznámka, totiž že je to falzum z pozdější antiky, byť při dobré vůli možná s nějakým starším základem. Připojená metafora lovu pravdy je platónská.

Etymologické pochopení filosofie jsem nechal na závěr přehledu. Je velmi oblíbené, většinou v podobě trochu násilného výkladu jako **láska k moudrosti**, avšak i opatrnější překlad by byl pěkný: „náklonnost k (čemuśi, onomu) moudrému“. Rádost nám ale znovu kazí, že toto pojetí filosofie je opět spojeno s falzem (Diogenés Laertios I,12): „Pythagorás byl první, kdo použil slovo filosofie a sebe nazval filosofem, když v Sikýónu rozpravěl s Leontem, tyranem v Sikýónu nebo ve Fliúntu, jak praví Hérakleidés

16 Nechtě zde opakovat, co jsem jinde pojednal podrobně. Metaforu teorie v knize *Pouť na Kýklady*, v kapitole Délos, podkapitola Theórie. Dostupné [online] z: www.keros.cz [cit. 17. 08. 2019].

Pontský ve spise *O mrtvé ženě*. Nikdo z lidí totiž není moudrý, neboť moudrost je výsadou bohů.“ Dalším problémem je, že by pak filosofii bylo skoro všechno, co za něco stojí.

Kam až sahá podhoubí?

Časem si ještě všimneme, jak někteří autoři, ba i celé epochy myslí pod fascinací „počátků“, přestože počátky téměř čehokoli se rády skrývají, většinou ne jako utajený komplot, jsou prostě překryty tím, co z nich vyrostlo, takže už nejsou patrné.¹⁷

Kdy a kde máme filosofii začít hledat? Samozřejmě, že v Řecku! Tam byla takto nazvána a na řecký základ pak navazují latinské, křesťanské (řecké i latinské), islámské (arabské) a židovské recepy; ba i novověká filosofie je poněkud převratným pokračováním těchto linií, především latinské scholastiky. Co však jiné kultury? Vždyť minimálně v Indii a v Číně potkáváme velice dobré analogie toho, co je za filosofii považováno v Řecku, aniž bychom ve staré době mohli rozumně mluvit o vlivech kterým-koliv směrem. (Vzájemné působení mezi Řeckem a Indií umíme sledovat až od 4. století před n. l. a vliv Číny ještě později.) A co Egypt nebo Mezopotámie? O moudrosti těchto kultur těžko pochopovat a jejich působení na Řecko je veliké, nicméně v nich nenacházíme skoro nic, co by bylo podobné tomu, čemu v Řecku nebo v novodobé Evropě říkáme filosofie. Proč to „skoro“? Protože si by se mohly do filosofie zahrnout jenom tehdy, pokud bychom v neobvyklé míře rozšířili význam slova filosofie. Nejde teď jenom o etymologický význam, ale o reálné užívání tohoto slova. I v samotném Řecku máme vícero možností, kde hledat její „počátky“.

První možnost: Slovo „filosofie“ a slova jemu příbuzná (filosof, filosofický) učinil slavnými Platón, a to na začátku 4. století před n. l., v jeho díle je najdeme 350krát. Filosof je u něho opakem sofistů, filosofie je koncipována jako obrácení zbraní sofistů – tedy logické argumentace v dialogu – proti sofistice. S výjimkou jednoho až dvou případů neznáme žádně starší výskyty slova filosofie nebo filosof, zvláště ne tam, kde bychom je čekali. V Hérakleitově zlomku B 35, pokud je pravý, najdeme slovní spojení „filosofičtí mužové“, jenže nevíme, jak to v tom divném plurálu myslí a jestli je spíš nekritizuje. Dvakrát je potkáme ve spisech

17 Ostatně, podle preambule *Krhútské kroniky* prý už Krombožinec Lilibinský napsal: „Počinání čítám k největší rozkoši lidí i národů.“ Tentýž pramen moudře upozorňuje i na potíže, které obrát k počátkům provází: „Význam se v samých počátcích krhútského prvověku je práce nejen obtížná, ale také špatně placená. Jediným solidním pramenem je tu výmysl, příbuzně analogie vývoje.“ (Ervin Hrych, *Krhútská kronika*. Praha: Marsyas 1991.)